

De Joodse school in Leiden

Begin september 1941 raakte de naziterreur voor het eerst de hele Leidse joodse gemeenschap. Tot in het hart: men richtte zich tegen haar kinderen. De meest weerlozen. Op de één-na-laatste dag van de zomervakantie kon iedereen in de krant lezen dat de joodse kinderen op school gescheiden moesten worden van de niet-joodse kinderen. De joden hoorden er niet langer bij.

Op 16 augustus 1941 stuurt het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming aan alle gemeentebesturen een circulaire, waarin deze maatregel van de Rijkscommissaris van het bezette Nederlandse gebied aangekondigd wordt en men verzoekt met *'den grootst mogelijken spoed'* een opgave te verstrekken van het aantal leerlingen 'van Joodschen bloede' per school.

Vijf dagen later gaat er een brief uit van burgemeester en wethouders van Leiden naar de schoolhoofden in de stad. Alle scholen dienen de namen van hun joodse leerlingen op te geven; ook negatieve opgaven worden verwacht. Vanaf 25 augustus komen de antwoorden binnen, keurig voorzien van naam, geboortedatum en adres van de gevraagde groep. Op twintig van de ruim tachtig scholen in Leiden zitten dan kinderen 'van Joodschen bloede' - het woord ontbreekt in vrijwel geen enkele brief. Het zijn er in totaal 71: 6 op bewaarscholen, 29 op lagere scholen en 36 op wat we nu scholen van voortgezet onderwijs noemen.

Eén afzonderlijk deel van het Leidse onderwijs laat niets van zich horen en moet op 15 september aangemaand worden om alsnog te reageren: zes verenigingen van christelijk en gereformeerd onderwijs, en de Christelijke kweekschool. De vier besturen die op die aanmaning terugschrijven hebben kennelijk overleg gepleegd en besloten te volharden in hun weigering; hun brieven zijn naar de vorm identiek en naar de maatstaven van die tijd ronduit onbeleefd – en bovendien principieel weigerachtig. *'Naar aanleiding van Uw verzoek om een nominatieve opgave van de Joodsche leerlingen onzer School', schrijft - zonder aanhef! - de secretaris van de Christelijke Kweekschool, 'heb ik de eer U mede te delen, dat ons Bestuur van meening is om principiële redenen zijn medewerking niet te kunnen verlenen.'* Hij ondertekent slechts met *'namens het bestuur [...]'*.

In de overige brieven zijn de meest uiteenlopende reacties aan te treffen: van met tegenzin toegevend tot uiterst kruiperig. Zo nam het hoofd van de lagere school aan de Rijnsburgerweg 'beleefd de vrijheid' melding te doen van zijn ene joodse leerlinge; hij eindigt: *'Met de meeste hoogachting, heeft hij de eer te zijn; Uw dienstwillige, [...]'*.

Het is in september 1941 direct duidelijk, dat er voor de middelbare scholieren - verdeeld over zeven verschillende schooltypen - geen joodse school of scholen in Leiden zullen worden gesticht. Een aantal van hen zal terecht kunnen in Den Haag. De vijf H.B.S.-leerlingen zijn welkom op het op te richten Joods Lyceum aan de Fisherstraat; de burgemeester is zelfs bereid de hogere kosten aan schoolgeld uit de gemeentekas bij te leggen. De U.L.O.-leerlingen moeten langer wachten; pas in januari 1942 wordt de Joodse U.L.O. in de Waalstraat, vlakbij Station Staatsspoor, geopend. Ze reizen er vanuit Leiden met de blauwe tram heen. De Leidse kweekschool doet haar best de twee joodse leerlingen op school te houden: ze hebben daartoe een onderhoud met de *N.S.B.-burgemeester De Ruyter van Steveninck*. Deze laat zich door de argumenten van het schoolbestuur ('er is geen andere scholingsmogelijkheid voor deze kinderen') overtuigen en doet op 15 september een goed woordje voor hen - twee Jodinnen - bij secretaris-generaal Van Dam van het Departement. Het mag niet baten. Het Departement geeft maandenlang geen antwoord. Na telefonisch nogmaals benaderd te zijn, geeft Van Dam op 16 december eindelijk uitsluitsel: verzoek afgewezen. Onmiddellijk springen enige joodse ouders, die zelf kleuters hebben, op de bres voor één van de twee kwekelingen, Lotte Adler uit het weeshuis: hun kinderen blijven verstoken van onderwijs en dit meisje kan en wil het geven. Twee dagen later al vragen zij de burgemeester of hij een lokaal voor een kleuterklasje, dat zij wil starten, beschikbaar kan stellen. Eind januari trekken zij het verzoek weer in - de joodse gemeente ziet het gevraagde lokaal graag gebruikt voor godsdienst-onderwijs. De ouders richten hun verzoek dan tot de joodse gemeente, wier lokaal voor godsdienstonderwijs naast de synagoge op het Levendaal door deze 'ruil' vrij zou komen. In februari 1942 zal de toen net zeventien jaar geworden Lotte daar haar klasje begonnen zijn, met zes kleuters.

Inmiddels zitten de oudere kinderen dan al een aantal weken op hun joodse lagere school aan het Pieterskerkhof, een voormalige R.K.-jongensschool voor U.L.O. (Het gebouw staat er nog en huisvest thans de spijbelopvang van de binnenstad.) De school heeft haar deuren op donderdag 27 november 1941 geopend en heeft de beschikking over twee klaslokalen op de begane grond en een kamer voor het hoofd, Bernard van Praag. Van Praag is een 31-jarige Montessori-onderwijzer uit Amsterdam, in november 1940 tegelijk met alle joodse leraren aan niet-joodse scholen ontslagen. Naast zich heeft hij een 'onderwijzeres van bijstand', welke functie achtereen volgens door verschillende vrouwen vervuld wordt (waaronder mejuffrouw C.M Keizer).

De joodse lagere school - joods in zijn personeel, leerlingen en vakanties, merendeels gekoppeld aan de joodse, niet aan de christelijke feestdagen - was er bepaald niet vanzelf gekomen. Het aantal van 29 scholieren was bij lange na niet voldoende om in aanmerking te komen voor het oprichten van een afzonderlijke school: die moesten minimaal 50 leerlingen hebben. Toch besluit Van Dam op 28 oktober 1941 dat Leiden - evenals 31 andere gemeenten - hiertoe moet overgaan. Vijftien omliggende gemeenten worden aangeschreven, omdat de school een streekfunctie dient te krijgen. Uiteindelijk gaat de school van start met veertig leerlingen, in twee klassen. Daarbij zijn dertien kinderen uit het weeshuis, die die zomer nog op de Langebrugschool hadden gezeten.

De joodse lagere school aan het Pieterskerkhof 4 zal slechts een kleine zestien maanden bestaan. Als op 23 maart 1943 de commissaris der provincie Zuid-Holland het huurcontract voor het gebouw tussen de gemeente Leiden en de Joodse Raad voor Amsterdam goedkeurt (de Raad moest vanaf 1 september 1942 het gehele joodse onderwijs in Nederland bekostigen), is de school al bijna een week dicht. Er zijn geen joodse scholieren meer in Leiden.

---

overgenomen uit

Volgving en bescherming, Joden in Leiden 1933 - 1945

Leonard Kasteleyn

uitgave Stedelijk Museum de Lakenhal - Leiden 2003
pagina's 8, 9, 10